

УДК 340.12

Г. В. Козяр*orcid.org/0000-0003-0976-6347**аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Держава як об'єднання людей передбачає їх співіснування за встановленими правилами (законами), які допомагають гармонізувати життя людей у спільноті. Закони сприяють забезпеченню рівності людей, наданню їм певних прав і свобод, виступають гарантіями отримання благ. Сама ж людина має неухильно дотримуватися вимог, встановлених законами, адже право однієї людини закінчується там, де воно порушує право іншої людини. Цей принцип рівності гарантує кожному однакові права та свободи.

Такі кроки державної влади, що наближують державу до людини, вимагають від самої людини постійного вдосконалення з метою вироблення власної позиції, обґрунтованого погляду на події, що розгортаються; формування на основі виховання, здобутого досвіду, наявних знань системи морально-етичних цінностей, якою людина по-слугуватиметься у повсякденному житті; соціальної відповідальності, тобто готовності людини відповідати не лише за себе чи свою сім'ю матеріально або морально, а й за власні вчинки як члена спільноти людей, громадянина конкретної держави, здійснюючи вибір, бути готовим нести відповідальність за його наслідки.

Сьогодні у світі одна за одною виникають ситуації, владнати які виявляється дуже складно, навіть попри об'єднання міжнародних зусиль, взаємодопомогу держав. Єдино правильним шляхом вирішення кризи ми вбачаємо підвищення рівня соціальної відповідальності. Однак така відповідальність має бути взаємною: держави щодо людини та людини відносно держави. Саме завдяки такій «співпраці» людини і держави ми зможемо подолати виклики та мінімізувати ризики, які виникають у зв'язку з розвитком суспільства та держави.

Так, у випадку з COVID-19 соціальна відповідальність держави полягає перш за все у створенні умов для зменшення рівня поширення інфекції, інформуванні населення про реальний стан справ у цій сфері, надання допомоги особам, які вже захворіли. Соціальна відповідальність бізнесу зводиться до створення умов для щонайменших втрат працівників (уникнення скорочення чисельності працівників через тривалий термін карантину, неможливість виплачувати працівникам заробітну плату), спрямування певних коштів для

боротьби з COVID-19, а соціальна відповідальність людини – до усвідомлення необхідності дотримання приписів держави в цій ситуації та їх виконання з метою уникнення поширення інфекції.

Вихід зі стану, у якому перебуває суспільство і держава, тепер неможливий без комплексу зусиль кожної людини як члена суспільства та держави як об'єднання людей. Людина має усвідомлювати наслідки своєї діяльності загалом та окремих учинків зокрема, бути готовою відповідати за свої дії. Лише усвідомлення особистої відповідальності перед собою, перед оточенням та перед державою допоможе людині сформуванню соціально відповідальну поведінку. Держава, як об'єднання людей, через соціальну відповідальність створює своєрідний приклад, зразок, яким згодом послугуватиметься більшість населення.

Одним з найактуальніших та найменш вивчених напрямів у сфері відповідальності є соціальна відповідальність як імператив правової держави. Якщо у психології чи правознавстві загальні питання, пов'язані з відповідальністю, вивчені досить ґрунтовно, то власне соціальна відповідальність як імператив правової держави дуже мало досліджена.

Правова держава – це держава, де панує верховенство права, кожна людина відчуває себе захищеною та в будь-якому випадку може звернутися до компетентних органів держави за відновленням свого порушеного права. Це держава, яка працює для людини, людина ж своєю правомірною поведінкою демонструє схвалення таких дій. За умови неприйняття тих чи інших кроків влади існують законні засоби для їх зупинення. Правова держава не тільки видає закони, а й створює умови для їх ефективного функціонування. За таких умов держава є відповідальною перед людиною, а людина – перед державою. У відповідь на певні свободи та блага для всебічного розвитку особистості як члена суспільства та громадянина, держава встановлює норми та обмеження, дотримання яких більшістю населення сприятиме регулюванню життя людей у державі.

Безумовно, соціальна відповідальність є імперативом правової держави, тобто її вказівкою, дотримуватися якої повинні всі без винятку громадяни. Але разом із тим вона зобов'язує і державу

до виконання взятих на себе повноважень, слугує своєрідним захистом для людини від свавілля державної влади. Хоча сьогодні в науці немає єдиного визначення поняття соціальної відповідальності. Здебільшого його розглядають крізь призму окремих наук, наприклад державного управління, економіки, правознавства, соціології чи психології. З огляду на предмет та об'єкт нашого дослідження ми розглянемо соціальну відповідальність як імператив правової держави, зосередивши увагу на її філософсько-правових аспектах.

Досягнення високого рівня соціальної відповідальності, на думку Ю. Габермаса, є метою соціальної держави. Такого порядку можна досягти шляхом надання людям можливостей для розвитку в безпечних умовах та надання їм усіх прав учасника соціального і політичного процесів. За таких умов людина розумітиме свою роль та цінність у розбудові держави, демонстрацією чого стане усвідомлена соціально відповідальна поведінка.

Сучасні дослідження у сфері соціальної відповідальності ґрунтуються на напрацюваннях Т. Адорно, К.-О. Апеля, З. Баумана, Ю. Габермаса, Е. Гусерля, Г. Йонаса, Е. Левінаса, В. Франкла, К. Ясперса. Подальші наукові розвідки у сфері відповідальності мають більш вузьке спрямування та практичну цінність, адже стосуються конкретної сфери життєдіяльності людини, розробляючи пропозиції для її впорядкування та механізми ефективного функціонування або на особистісному, або на загальнодержавному рівнях.

Однією з найбільш ґрунтовних праць у цьому напрямі є робота В. К. Грищука «Соціальна відповідальність» [1]. Автор на основі огляду літератури із зазначеної проблематики окреслив загальнофілософські підходи до визначення поняття соціальної відповідальності, виділив види, підстави, стадії та принципи соціальної відповідальності, а також зосередив увагу на трактуванні поняття «свобода волі» як онтологічної основи фактичної підстави соціальної відповідальності.

Ще одна робота на тему «Соціальна відповідальність» [2] розкриває основні положення теорії соціальної відповідальності крізь призму концепції сталого розвитку. У книзі також акцентовано увагу на основних аспектах соціальної відповідальності людини, суспільства, держави.

Поняття соціальної відповідальності комплексно досліджується у ряді дисертаційних робіт. Так, дисертація О. А. Безрукової «Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження» є системним дослідженням феномена соціальної відповідальності, основна мета якого полягає у розкритті ролі «соціальної відповідальності в життєдіяльності особистості та соціуму в різних соціальних контекстах, що дає змогу вирішувати практичні

завдання активізації свідомо відповідальної ролі громадянина в процесі трансформації сучасного суспільства» [3, с. 7].

У роботі «Соціальна відповідальність: зміст та механізм реалізації» [4] виявлено суть, специфіку та механізми функціонування соціальної відповідальності, а також процес її перетворення на принцип практичної діяльності. На думку О. В. Белова, соціальна відповідальність є перш за все етичним принципом, яким людина керується у своїх діях, він (цей принцип) гармонізує суспільні та особистісні інтереси та скеровує їх на досягнення загального блага.

Дисертаційне дослідження І. Г. Савченка «Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави» [5] має на меті вдосконалення теоретичних та державно-управлінських засад соціальної відповідальності держави. На думку науковця, соціальна відповідальність є однією із «засад державного управління як засобу утвердження в суспільстві демократичних принципів в умовах пошуку нової об'єднавчої національної ідеї, яка б відповідала прагненням кожного українського громадянина, незалежно від місця мешкання, політичних поглядів чи мови спілкування, формування нової політичної еліти на засадах патріотизму та служіння Україні» [5, с. 7].

О. А. Грішнова, аналізуючи поняття соціальної відповідальності з метою вироблення конкретних рекомендацій для подолання системної кризи в Україні, доходить висновку, що «соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою» [6, с. 39]. Основною ознакою соціальної відповідальності є усвідомлення необхідності соціально відповідальної поведінки усіма суб'єктами держави. Лише за таких умов соціально відповідальна поведінка буде ефективною на всіх етапах державотворення та приносить користь у різних сферах життєдіяльності людини.

На тому, що соціальна відповідальність є правовою та державно-управлінською категорією, наголошує О. В. Швець. Науковець пропонує власне визначення поняття соціальної відповідальності, під яким розуміє «сумлінне, відповідальне ставлення цих суб'єктів (держави і людини) до своєї діяльності (поведінки), а у випадку порушення ними прав та законних інтересів іншої сторони, невиконання своїх обов'язків та своєї соціальної ролі стосовно іншої сторони отриманням цим суб'єктом певних негативних наслідків» [7, с. 91]. Тобто безвідповідальна поведінка тягне за собою відповідальність, а соціально відповідальна поведінка є гарантією отримання певних благ, дотримання основних прав і свобод.

Для прикладу, Т. О. Чепульченко на основі аналізу вже наявних визначень поняття соціальної відповідальності доходить висновку, що соціальна відповідальність є одним із «проявів зв'язку і взаємозалежності особи і суспільства», та визначає її як «систему відносин між людьми в межах необхідної її поведінки, вимог суспільства щодо індивіда, і як невідворотність звітувати за свою поведінку» [8]. Ця система передбачає взаємну підзвітність людини державі, а держави людині. Підзвітність перш за все полягає в усвідомленому дотриманні обома сторонами встановлених законів.

Отже, соціальна відповідальність має розглядатися як безперервний процес взаємної відповідальності держави перед суспільством, а суспільства перед державою. Тобто ми не можемо розглядати соціальну відповідальність як процес односторонній, де відповідає лише людина, бізнес чи держава. Адже в такому випадку спрямування зусиль, коштів на певні проєкти без зворотного зв'язку з тими, для кого все це було зроблене, не матиме сенсу.

Аналізуючи ці ознаки соціальної відповідальності, ми дійшли висновку, що соціальна відповідальність як манера поведінки є повністю набутих для людини навиком. Соціальна відповідальність не народжується разом з людиною, вона формується упродовж розвитку людини як особистості, є свідченням зрілої людини як члена певної спільноти, соціальної групи чи громадянина держави. У процесі розвитку людина отримує нові навички, осмислюючи своє місце у світі, своє призначення, формує власну систему моральних цінностей. Відповідно до цієї системи вона формує і власну поведінку. Рушійною силою будь-якого вчинку є мотив, тобто спонукання людини до певної активності, спрямованої на задоволення певних потреб. «Структуру мотивації соціальної поведінки становить сукупність уявлень про: мотиви такої поведінки, оцінку ймовірності їх досягнення у конкретній ситуації, цінність того чи іншого досягнення, оцінку власних здібностей і необхідних зусиль для досягнення поставленої мети. Домінуючим мотивом соціальної поведінки особистості можна вважати мотив соціальних досягнень, який на кожному з етапів її соціального розвитку наповнюється конкретним змістом, відповідно до актуальних потреб розвитку і самореалізації, індивідуальних можливостей і здібностей» [9, с. 67–71].

Отже, чи не найважливіше значення для соціальної відповідальності має мотивація. Іншими словами, необхідно знайти відповідь на питання: для чого вчиняти ті чи інші дії? А оскільки соціальна відповідальність є імперативом правової держави, то саме держава має мотивувати, заохотити людину до такої поведінки. У такому ключі дослідження є два варіанти відповіді: 1) щоб отримати певні блага, надати які може тільки дер-

жава; 2) як відповідь на соціально відповідальну поведінку держави щодо людини. Завданням держави є донести до людини необхідність діяти соціально відповідально, а також створити такі умови, за яких держава буде функціонувати як ефективний механізм.

Соціальна відповідальність є імперативом, тобто обов'язком правової держави. У правовій державі людина є найбільшою цінністю, основні права та свободи якої є недоторканими та охороняються законом. У відповідь на те, що люди делегували їй частину своїх прав, держава взяла на себе обов'язок створити умови для гідного життя людини та можливості для розвитку її особистості. «Зміст соціальної відповідальності держави ... логічно виводиться зі змісту соціального призначення держави, який полягає у забезпеченні рівності та реальності соціально-економічних прав – для всіх громадян (права на працю, соціальне забезпечення, доходи не нижче прожиткового мінімуму). ... Тому соціальне призначення та соціальна відповідальність держави втілюють такий принцип правової держави, як пріоритет прав людини і громадянина, а також створюють реальні можливості реалізації прав і свобод людини» [10, с. 43].

Однак це буде неможливим без взаємної соціально відповідальної поведінки людей. Адже блага, соціальні гарантії, недоторканність прав і свобод не матимуть цінності, якщо люди не використовуватимуть їх відповідно до прописаних у законі правил. Дотримання таких правил більшістю населення сприятиме ефективному функціонуванню закону. Для забезпечення нормального функціонування держави необхідним є виконання певних дій населенням. Правомірна поведінка більшої частини населення гарантуватиме виконання встановлених законів, а як наслідок – дотримуватимуться права та свободи громадян з боку держави.

Соціальна відповідальність перш за все є обов'язком держави щодо людини. «Держава через свої інституції має здійснювати моніторинг соціальних індикаторів, ідентифікувати соціальні потреби чи можливості та відповідно координувати їх вирішення, використовуючи потенціал взаємодії всіх соціальних партнерів з метою забезпечення соціально-економічної безпеки» [11, с. 935]. Саме завдяки постійному моніторингу можна виявити проблеми у соціальній сфері життя суспільства та вжити заходів для їх якнайшвидшого усунення.

Держава не лише «встановлює, формує, вимагає», а й «реалізує, забезпечує» соціальну відповідальність через систему органів державного управління, мета діяльності яких полягає у виконанні на місцях політики держави у сфері соціальної відповідальності, забезпеченні ефективного функціонування законів та інших нор-

мативно-правових актів, реальній роботі щодо дотримання основних прав і свобод людини і громадянина. «Органи державного управління у сфері соціально відповідальної діяльності виконують двоїсту роль – з одного боку, формують інституційне середовище для її реалізації усіма суб'єктами економіки, з іншого – самі виступають суб'єктом реалізації соціально відповідальної діяльності через соціальне забезпечення» [12, с. 65]. Завданням держави у цій сфері є не лише зобов'язання населення до певної поведінки, а імплементація концепції соціальної відповідальності у діяльність органів державної влади.

За умови ефективної імплементації концепції соціальної відповідальності у діяльність органів державної влади різних рівнів їхня діяльність стане максимально спрямованою на роботу для людей, тобто підвищення рівня життя населення, забезпечення не лише основних потреб людини, а й на створення умов для всебічного розвитку особистості та сталого розвитку держави.

Для оцінки соціальної відповідальності як імперативу правової держави ми пропонуємо застосовувати такі критерії: підвищення / зниження рівня нематеріальних активів держави. Сюди можемо віднести репутацію держави, її імідж на міжнародному рівні, різноманітні показники її діяльності. Відслідкувати такі показники можна, спостерігаючи за щорічними міжнародними рейтингами, присвяченими діяльності держав у конкретних напрямках та сферах; оцінка рівня екологічної безпеки. Від рівня екологічної безпеки багато в чому залежить і рівень здоров'я громадян. Завданням держави є проведення ефективної політики, спрямованої на зниження рівня техногенного впливу на населення, допомога тим, хто постраждав унаслідок екологічних катастроф, якнайшвидше усунення наслідків природних та техногенних катастроф, суворий контроль підприємств зі шкідливими умовами праці та такими, що можуть призвести до забруднення навколишнього середовища; рівень життя населення – критерій, який визначається за допомогою низки соціально-економічних показників та характеризує різні сфери життя людей. З допомогою цього критерію можна побачити, наскільки ефективними є ті чи інші соціально спрямовані дії держави, чи відповідають вони актуальним потребам суспільства, чи є достатніми, аби вирішити наявні проблеми та уникнути повторення їх у майбутньому; гарантування дотримання прав і свобод людини і громадянина. Лише та держава може вимагати від людини певної поведінки відповідно до встановлених нею законів, яка може гарантувати їй безпеку, дотримання її прав і свобод, а також представити функціонування ефективного механізму відновлення її порушеного права; зростання / зниження рівня довіри населення, суспільства до держави.

Цей критерій є своєрідним виразником сприйняття / несприйняття діяльності держави населенням. Він відображає, наскільки ефективними є дії держави, спрямовані на вирішення конкретних проблем, які є вкрай актуальними та виступають перешкодами для побудови соціальної правової держави в Україні.

Держава не може функціонувати окремо від суспільства, її розвиток можливий лише поряд із розвитком суспільства. Встановлюючи закони як реакцію на вимоги часу, держава і сама повинна неухильно їх дотримуватися. Так і соціальна відповідальність держави має стати прикладом для людини, заохотити її до взаємодії з державою, спонукати виконувати певні дії з метою досягнення загального блага.

Висновок. З огляду на сказане вище, важливе значення має соціальна відповідальність для самовдосконалення людини, оскільки змушує її до роздумів, зіставлення з особистою системою моральних цінностей, оцінки власних можливостей, наслідків, які настануть у результаті конкретних дій. Наслідком для держави є те, що вона отримує підтримку своїх дій населенням, підвищується рівень довіри до влади та імідж держави загалом. У цьому контексті є доцільним сформулювати таке визначення: соціальна відповідальність – це імператив правової держави, який забезпечує безперервність її функціонування, здійснюючи прямий вплив на соціальну систему суспільства шляхом залучення більшої частини населення та самої держави до усвідомленої готовності брати відповідальність за наслідки своїх дій. Отже, соціальна відповідальність як імператив правової держави перебуватиме на достатньому рівні в Україні тоді, коли мета діяльності держави відповідатиме реальним потребам суспільства, а способи досягнення цієї мети будуть чітко прописані в законі та безумовно виконуватимуться представниками влади та більшістю населення.

Література

1. Грищук В. К. Соціальна відповідальність: навч. посібн. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
2. Кузьмін О. Є., Пирог О. В., Чернобай Л. І. Соціальна відповідальність. Львів : Львівська політехніка, 2016. 328 с.
3. Безрукова О. А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження : дис. ... докт. соціол. наук : 22.00.04 / Інститут соціології НАН України. Київ, 2015. 427 с.
4. Белов А. В. Социальная ответственность: содержание и механизм реализации : автореф. дис. ... канд. филос. наук. Волгоград, 2011. 14 с.
5. Савченко І. Г. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 22.00.01 / Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ. Харків, 2007. 18 с.

6. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 15. С. 39–46.

7. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 1. С. 84–92.

8. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/6088> (дата звернення: 11.01.2019).

9. Алексєєнко Т. Ф. Роль концептуалізації в розвитку соціально-педагогічного знання. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 4. С. 66–71.

10. Середюк В. В. Відповідальність держави як елемент поняття «правова держава». *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 42–45.

11. Ушенко Н. В. Соціальна відповідальність держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 931–936.

12. Волинець У. А. Механізми регулювання соціально відповідальної діяльності в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. 2015. Вип. 5 (115). С. 64–67.

Анотація

Козяр Г. В. Соціальна відповідальність як імператив правової держави: теоретичні засади наукового дискурсу. – Стаття.

У статті аналізується сучасний стан наукового дискурсу в контексті вивчення соціальної відповідальності як імперативу правової держави. З'ясовано, що сучасна держава характеризується перш за все тяжінням до антропоцентризму, визнання людини найбільшою цінністю, прагненням до практичного, а не лише декларативного забезпечення її основних прав і свобод, зменшення контролю держави над людиною, створення ефективних механізмів для можливості управління державою, участі кожного у прийнятті важливих загальнодержавних рішень, що стосуватимуться безпосередньо життя і діяльності людини. Обґрунтовано, що сьогодні у світі одна за одною виникають ситуації, владнати які виявляється дуже складно, навіть попри об'єднання міжнародних зусиль, взаємодопомогу держав. Єдино правильним шляхом вирішення кризи ми бачимо підвищення рівня соціальної відповідальності. Однак така відповідальність має бути взаємною: держави щодо людини та людини відносно держави. Саме завдяки такій «співпраці» людини і держави ми зможемо подолати виклики та мінімізувати ризики, які виникають у зв'язку з розвитком суспільства та держави. Акцентовано увагу на тому, що людина має усвідомлювати наслідки своєї діяльності загалом та окремих учинків зокрема, бути готовою відповідати за свої дії. Лише усвідомлення особистої відповідальності перед самим собою, перед оточенням та перед державою допоможе людині сформулювати соціально відповідальну поведінку. Держава, як об'єднання людей, через соціальну відповідальність створює своєрідний приклад, зразок, яким згодом послугову-

ватиметься більшість населення. У контексті наукового аналізу відзначено, що правова держава не тільки видає закони, а й створює умови для їх ефективного функціонування. За таких умов держава є відповідальною перед людиною, а людина – перед державою. У відповідь на певні свободи та блага для всебічного розвитку особистості як члена суспільства та громадянина держава встановлює норми та обмеження, дотримання яких більшістю населення сприятиме регулюванню життя людей у державі.

Ключові слова: науковий дискурс, людина, соціальна відповідальність, правова держава, громадянське суспільство, філософія права.

Summary

Koziar G. V. Social responsibility as an imperative of the rule of law: theoretical foundations of scientific discourse. – Article.

The article analyzes the current state of scientific discourse in the context of studying social responsibility as an imperative of the rule of law. It was found that the modern state is characterized primarily by the tendency to anthropocentrism, recognition of man as the greatest value, the desire for practical, not just declarative provision of its fundamental rights and freedoms, reducing state control over man, creating effective mechanisms for governance, participation everyone in making important national decisions that will directly affect human life and activities. It is substantiated that today in the world one after another there are situations that are very difficult to resolve, even despite the combination of international efforts, mutual assistance of states. We see an increase in the level of social responsibility as the only sure way to resolve the crisis. However, such responsibility must be mutual: the state in relation to man and man in relation to the state. It is through such "cooperation" between man and the state that we will be able to most effectively overcome the challenges and minimize the risks that arise in connection with the development of society and the state. Emphasis is placed on the fact that a person must be aware of the consequences of their activities in general and individual actions in particular, be prepared to take responsibility for their actions. Only the awareness of personal responsibility to oneself, to the environment and to the state will help a person to form socially responsible behavior. The state, as an association of people, through social responsibility creates a kind of example, a model that will later be used by the majority of the population. In the context of scientific analysis, it is noted that the rule of law not only issues laws, but also creates conditions for their effective functioning. Under such conditions, the state is responsible to the person, and the person - to the state. In response to certain freedoms and benefits for the full development of the individual as a member of society and the citizen, the state establishes norms and restrictions, compliance with which the majority of the population will help regulate the lives of people in the state.

Key words: scientific discourse, man, social responsibility, rule of law, civil society, philosophy of law.